

ПОШТОВИЙ І ТЕЛЕГРАФНИЙ ЗВ'ЯЗОК НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Рецензія на монографію:

Міронова І. С. Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина XVII – початок XX ст.) (Миколаїв, 2012)*

Рецензия на монографию:

Миронова И. С. Почтовые и почтово-телеграфные учреждения на юге Украины в системе связи российского государства (вторая половина XVII – начало XX в.) (Николаев, 2012)

Book Reviews:

Mironova I. S. *Postal and post-telegraph establishments on the south of Ukraine in a communication of the Russian state (second half of the XVII – the beginning of the XX century)* (Mykolaiv, 2012)

Потреба у спілкуванні, передачі та збереженні інформації виникла і розвивалася разом із розвитком людського суспільства. Сьогодні вже можна стверджувати, що інформаційна сфера діяльності людини є визначальним чинником інтелектуальної, економічної та оборонної можливостей людського суспільства, держави. Зародившись у ті часи, коли почали виявлятися самі ранні ознаки людської цивілізації, засоби спілкування між людьми безперервно вдосконалювалися відповідно до зміни умов життя, з розвитком культури і техніки. Це ж відноситься і до засобів запису і обробки інформації. Сьогодні всі ці засоби стали невід'ємною частиною виробничого процесу і нашого побуту.

Поштовий і телеграфний зв'язок у Російській імперії з іншими видами комунікаційних магістралей став одним із показників процесу формування індустріального суспільства. Функціонування поштової і телеграфної галузі в південному регіоні України було складовою частиною системи зв'язку російської держави. Тому дослідження його історії дає можливість розглянути під новим кутом зору окремі аспекти соціально-економічного розвитку на півдні України.

* Міронова І. С. Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина XVII – початок XX ст.): [монографія]. – Миколаїв: Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – 564 с.

Монографія Ірини Міронової «Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина XVII – початок XX ст.)» вийшла друком у Чорноморському державному університеті імені Петра Могили в 2012 р. Дане дослідження стало підсумком студій авторки протягом восьми останніх років із визначеної проблематики.

На основі ґрунтовного аналізу опублікованих та виявлених джерел, новітніх наукових публікацій, автор висвітлила особливості становлення і розвитку зв'язку в Російській імперії, показала особливості проведення поштових реформ та їх впровадження на території півдня України, дослідила регіональні особливості процесу розвитку галузі зв'язку на території Таврійської, Херсонської, Катеринославської губерній і Бессарабської області та визначила місце поштової і телеграфної мережі вказаних губерній у системі комунікаційних магістралей російської держави.

Незважаючи на те, що за останнє десятиліття з'явилась певна кількість як загальноісторичних, так і вузькоспеціальних досліджень з історії зв'язку вищевказаного періоду, такий аспект даної теми у монографії І. С. Міронової розглянуто вперше. Вивчаючи проблему становлення і розвитку поштових і поштово-телеграфних установ, автор вказує

на те, що відчутний вплив на становлення і формування зв'язку на території України в другій половині XVII – на початку XX ст. мала російська держава (с. 7-8).

Важливі висновки зроблено у справі дослідження проблеми впливу модернізаційних процесів у Російській імперії на розвиток зв'язку, що було нерозривно пов'язано з ростом виробничих сил і кардинальною зміною технологічного способу виробництва. Це викликало посилення спілкувань і появу поруч із традиційним поштовим зв'язком нових (телеграфних) засобів зв'язку. Модернізація, за висловом автора, вже на самому початку зробила необхідною революцію у засобах зв'язку (с. 7), що мало далекосяжні наслідки у розвитку цього процесу в імперії.

Початок «поглинання» російським урядом поштової системи України (першочергово на території Гетьманщини) виводиться автором з підписання Андрусівського перемир'я між Московським царством і Річчю Посполитою в 1667 р., коли виникла потреба в створенні постійно функціонуючої міждержавної пошти. Згідно з додатковими умовами цього договору, від Москви зв'язок мав проходити через Смоленськ, українські землі до резиденції польського короля (с. 53). Далі автором простежено вплив російського уряду впродовж останньої чверті XVII – XIX ст. на формування галузі зв'язку на тій території України, яка потрапляла під владу імперії.

В українській та зарубіжній історіографії до цих пір не було комплексної роботи, присвяченої історії зв'язку на півдні України в імперський період. Вивчаючи дане питання автором проаналізовано понад чотириста праць (монографії, брошури, наукові статті, праці поштових службовців, дисертації, автореферати), опублікованих у XIX – XXI ст. (с. 11-27). На цій основі виділено наступні періоди вивчення теми за хронологічним принципом, які, у свою чергу, мають внутрішній розподіл за проблемним критерієм: 1) розробки російських та українських дослідників імперського періоду, які автор поділяє на дореформений (до 1861 р.) і пореформений (80-ті роки XIX ст. – початок XX ст.) етапи (хоча, на думку рецензента

поділ даного періоду на етапи є не до кінця обґрунтованим); 2) праці істориків та фахівців галузі зв'язку радянського періоду, а також істориків з української діаспори (20-ті – початок 90-х років XX ст.), які в свою чергу автор також поділяє на етапи: 1920-ті рр.; 1930-ті – перша половина 1960-х рр.; друга половина 1960-х – початок 1990-х рр.; 3) історичні та спеціальні дослідження українських та російських науковців сучасного періоду (1990-ті роки – початок третього тисячоліття) (с. 27). У цілому огляд історіографічної проблематики є добре аргументованим автором і проілюстрованим відповідними посиланнями.

У першому розділі монографічного дослідження І. С. Міронової розглянуто джерела з 57 фондів 8 центральних і обласних українських і російських архівних установ – Російського державного архіву давніх актів у Москві (РДАДА), Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАУ), Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі (РДІА), державних архівів Автономної Республіки Крим у Сімферополі (ДААРК), Одеської (ДАОО), Херсонської (ДАХО), Миколаївської (ДАМО) областей і в Комунальному підприємстві «Ізмаїльський архів» (КПІА).

Автором здійснено систематизацію архівних, друкованих і опублікованих матеріалів згідно з принципом розподілу їх за походженням на декілька груп: 1) законодавчі акти владних структур; 2) документи виконавчих органів влади; 3) діловодна документація органів місцевого самоврядування; 4) матеріали та діловодна документація галузевих структур; 5) статистичні відомості; 6) міжнародні документи; 7) джерела особового походження; 8) періодична преса; 9) довідкові матеріали; 10) словники та енциклопедії (с. 29). Підкреслено, що джерельна база структурно складається з письмових і зображальних джерел (с. 39). На початку розділу подається докладний перелік архівних фондів, які було використано в процесі дослідження, а потім окремо розглядаються документи, що є дотичними до вказаного напрямку дослідження.

Аналізуючи документальні матеріали щодо становлення і розвитку галузі зв'язку, І. С. Міронова робить висновок про те, що *«виявлений комплекс джерел з теми був до цього часу опрацьований недостатньо, хоча містить значний обсяг інформації, що дозволяє реконструювати специфіку розвитку і функціонування поштових і поштово-телеграфних установ на півдні України в системі зв'язку російської держави в другій половині XVII – на початку XX ст.»* (с. 39).

У другому розділі монографії *«Інкorporація поштових установ України до поштової системи Московського царства та Російської імперії (друга половина XVII – 60-ті рр. XVIII ст.)»* (с. 40-93) розглянуто питання, які стосуються виникнення і початку функціонування пошти в російській державі у домодерну добу, допетровський період, період правління Петра I і його нащадків до часів Катерини II. І. С. Міронова розкриває механізм формування зв'язку у період Київської Русі, Московського царства, Гетьманщини, Російської імперії, які мали надзвичайну потребу в створенні поштових установ.

Грунтований на оригінальних архівних документах і працях дореволюційних авторів, які мало використовувались до цього часу в наукових дослідженнях, автор розглядає проблему формування регулярного поштового зв'язку на Русі, який було закладено ямською гоньбою (с. 92). Оригінальними є версії щодо походження останньої, класифіковані і проаналізовані автором монографії (с. 42-43).

Дослідницею переконливо показано обставини «поглинання» російським урядом поштових установ Гетьманщини. Зокрема автор вказує на те, що початково створення російської поштової мережі на її території базувалось на наявній українській системі зв'язку. Формування основної мережі власне російського поштового зв'язку в Україні розпочалося із відновлення низки існуючих поштових трактів, і упорядкування московсько-київського тракту, за допомогою якого здійснювався зв'язок між обома країнами (с. 92).

У третьому розділі монографії «Поштові установи України у контексті реформування

системи поштового управління Російської імперії в другій половині XVIII – першій третині XIX ст.» (с. 94-158) розглянуто питання організації управління і діяльності центральних та місцевих поштових установ у роки правління Катерини II, поштові перетворення П. Рум'янцева в Лівобережній Україні, зміни у поштовій справі за правління Павла I, Олександра I і поштову реформу 1830 р.

Важливим для розуміння проблеми розвитку зв'язку в даний період є питання, пов'язані з модернізаційними змінами в суспільстві Російської імперії, що супроводжувалися ростом промисловості, розквітом торгівлі, освоєнням нових територій, потребами відносин із закордоном, що й обумовило певний розвиток і удосконалення поштової справи. Збільшення обсягу поштової кореспонденції, ріст мережі поштових шляхів вимагали збільшення робочої сили і впорядкування місцевого поштового управління. Важливим моментом у загальній програмі російського уряду стала назріла реформа у поштовій справі, яка була проведена в 1830 р. Згадана реформа запровадила точну регламентацію поштової служби та єдиний для всіх структурних підрозділів порядок виконання поштових операцій, визначила структуру поштового відомства на декілька десятиліть. Реформована поштова служба своїми розгалуженнями охопила всю територію Російської імперії, сприяла будівництву нових доріг, а отже – покращенню комунікації в середині імперії та з сусідніми державами. За дослідженнями автора, поштова справа на півдні України у цей період розвивалась досить динамічно, чому сприяло вигідне географічне розміщення даного регіону, розташованого близько морів, що спричиняло розвиток торгових, промислових і комерційних відносин із зарубіжними країнами, сполучатися з якими можна було за допомогою поштових перевезень. При наявності значної мережі зв'язку, поштові установи на півдні України були важливими пунктами внутрішніх і зовнішніх перевезень не лише для України, а й для багатьох власне російських губерній і областей (с. 158).

Четвертий розділ монографії «Еволюція поштового зв'язку на півдні України в 1830-1917 рр.» є найбільшим за обсягом (с. 159-273), оскільки містить найважливіші відомості щодо основної проблеми монографії. Логічним і обґрунтованим для розкриття теми роботи є його розподіл на підрозділи, які стосуються особливостей організації діяльності державних поштових і поштово-телеграфних установ, впровадження систем утримання поштових станцій, огляд діяльності земської, міської, морської, залізничної, польової пошт на півдні України, порядок виробництва поштових операцій, поштові тарифи, знаки поштової оплати, поштові зв'язки з іноземними державами та діяльність установ поштової цензури.

Розглядаючи загальний розвиток галузі зв'язку на території Південної України на початку XIX ст. автор підкреслює, що великі зусилля до розширення поштової мережі в краї доклали новоросійський і бессарабський генерал-губернатор граф М. Воронцов, завдяки якому поштова мережа в південному регіоні вийшла на одне з провідних місць Російської імперії (с. 172).

Протягом XIX – на початку XX ст. російський уряд приділяв велике значення вдосконаленню поштових перевезень. Простір, який займала Російська імперія, великі відстані, які існували між густонаселеними місцевостями, недосконалість шляхів сполучення, а в багатьох губерніях поганий стан доріг, вимагали від уряду негайного вирішення проблеми. Системи утримання поштових станцій (торгова, господарська, оціночна, вольних пошт), незважаючи на негативні моменти, які супроводжували їхній розвиток, змогли вдосконалити поштову систему і привести до встановлення регулярної поштової служби у звичному для нас вигляді (с. 180).

Але, як зауважує автор монографії, до реформи 1861 р. поштовий зв'язок охоплював головним чином тільки міста і віддалені пункти, які пролягали вздовж поштових трактів. Значна частина населення імперії, яка мешкала в сільській місцевості, була полишена можливості користуватися поштою. Зміни в роботі даних установ зв'язку

відбулися з моменту передачі земствам у 1865 р. утримання поштових станцій. Протягом існування земської пошти, на півдні України утримання поштових станцій прийняли повітові земства Херсонської, Таврійської, Катеринославської та Бессарабської губерній. Земська пошта відіграла прогресивну роль і дала можливість сільському населенню користуватися послугами зв'язку (с. 199). У ці ж роки широкого розповсюдження на півдні України отримали міські пошти, які здійснювали пересилання кореспонденції по місту, і були відкриті в Одесі, Херсоні, Миколаєві, Катеринославі.

Розвиток капіталізму в Російській імперії, поширення морської і створення залізничної мережі транспортування, вимагали розширення комунікаційних шляхів як у самій державі, так і за кордон. Дане питання поставило перед урядовцями першочергове завдання у пристосуванні морського і залізничного транспорту до поштових перевезень, як більш швидкого, надійного і дешевого способу пересилання.

Сприятливе географічне положення південноукраїнських губерній давало можливість використовувати всі можливі способи перевезення пошт і пасажирів – кінний, морський, річковий, залізничний та автомобільний. За допомогою Російського товариства пароплавання і торгівлі, Добровільного флоту, Російського транспортного і страхового товариства Російська імперія змогла налагодити систему поштових комунікацій з Кавказом, Далекосхідним краєм, країнами Близького Сходу і Середземноморського узбережжя. На думку автора, розширення судноплавання і залізничної мережі позитивно вплинули на функціонування поштової справи в південних губерніях України, сприяли більш швидкому і надійному пересиланню внутрішньої та іноземної кореспонденції, хоча ще не могли в повному обсязі задовольняти вимоги населення щодо поштових послуг (с. 221).

Створення Всесвітнього поштового союзу відіграло важливу роль в європейській інтеграції Російської імперії і започаткувало новий етап у розвитку поштової галузі та міжнародного поштового співробітництва.

Але, на думку автора, незважаючи на зусилля російського уряду вдосконалити поштову справу всередині імперії, розвиток засобів комунікацій відчутно відставав від інших провідних країн світу як по кількості поштових установ, так і по кількості пересилання кореспонденції (с. 246).

Останній розділ монографії «Поява телеграфу та формування мережі поштово-телеграфних установ на півдні України (XIX – початок XX ст.)» (с. 274-320) містить п'ять підрозділів, у яких розглянуті питання винайдення і формування оптичного та електромагнітного телеграфів, роль Російської імперії у створенні міжнародної телеграфної служби, поштово-телеграфну реформу 1884-1885 рр. та розвиток Одеського і Кишинівського поштово-телеграфних округів у діяльності телеграфної мережі.

Підсумовуючи загальний розвиток телеграфного зв'язку Російської імперії і окремо Південної України автор подає власну періодизацію його розвитку окремо в імперії і південному регіоні, характеризуючі основні особливості кожного періоду (с. 320 і 328).

І. С. Міроною аргументовано, що саме у XIX ст. було визначено соціальну вагомість поштового і телеграфного зв'язку та доведено необхідність формування державних механізмів управління установами значної сфери народжених інформаційних послуг. Закладені в цей час концептуальні засади розвитку зв'язку Російської імперії визначали основні підходи до його розвитку, особливості реформування, принципи регулювання, розвиток відомчого, міжнародного зв'язку і зв'язку загального користування. Поштово-телеграфна справа на півдні України у досліджуваній період була нерозривно пов'язаною з імперською службою зв'язку і становила складову частину її загальної системи.

Протягом останньої чверті XVIII – на початку XX ст. на півдні України сформувалася потужна поштово-телеграфна мережа зв'язку, яка займала домінуючі позиції як в Україні, так і в Російській імперії у цілому (с. 329).

Окрім необхідних для наукової роботи іменного та географічного покажчиків, списку скорочень, пристосованого для окремого джерелознавчого та історіографічного опрацювання переліку бібліографії (с. 330-418), яскравих додатків по темі, І. С. Міронова супроводила монографію словником термінів (с. 535-537), у якому подала тлумачення окремих термінів та понять із галузі зв'язку. Доцільність подання такого словника є цілком зрозумілою і виправданою з огляду на специфіку тематики даної монографії.

Однак робота має певні недоліки. У ній прослідковується надмірне захоплення автором загальною історією зв'язку Російської імперії, хоча предметом дослідження є поштовий і телеграфний зв'язок Південної України, має місце розлогий виклад історії поштових установ на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст., попри аналіз «положень», «інструкцій» тощо, але не простежено, як нормативні норми застосовувалися на практиці, зокрема на півдні України.

Але, незважаючи на недоліки праці, у цілому слід відзначити, що рецензована монографія І. С. Міроною «Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина XVII – початок XX ст.)» є ґрунтовним науковим дослідженням, поява якого є важливою віхою у справі сучасних досліджень з історії зв'язку. Воно може зацікавити широке коло спеціалістів галузі зв'язку, істориків, краєзнавців та студентів.